प्रकाशकः -

प्रो. महेन्द्रकुमारः दवे
का.कुलसचिवः
श्रीसोमनाथसंस्कृतयुनिवर्सिटी
राजेन्द्रभुवनरोड, वेरावलम् - ३६२ २६६
गीर-सोमनाथजनपदम्, गुजरातम्
दूरभाष : ०२८७६-२४४५३२, फेक्सः २४४४१७
www.sssu.ac.in

सहसम्पादकः समन्वयकश्च -

डॉ. कार्तिकपण्ड्या
संशोधनाधिकारी
श्रीसोमनाथसंस्कृतयुनिवर्सिटी, वेरावलम्

© Shree Somnath Sanskrit University, Veraval - 2018

प्रथमं संस्करणम् - मई - २०१८

प्रतयः - ३५०

ISBN - 978-93-83097-27-2

मूल्यम् - रु. २०० /-

मुद्रकः - जलाराम ग्राफिक्स एन्ड ओफसेट
परमहंस अेपार्टमेन्ट के पास,
होटल कावेरी के पीछे, एस.टी.रोड, वेरावल-३६२ २६६
जि. गीर सोमनाथ, गुजरात (भारत)
दूरभाष : (०२८७६) २२१८६१

Shree Somnath Sanskrit University Grantha Series - 10

VĀKYĀRTHAJYOTIḤ

Issue - 2 Year - 2015-16

Chief Editor
Pro. Ark Nath Chaudhary
Vice-Chancellor
Shree Somnath Sanskrit University, Veraval

Editors
Dr. Pankajkumar Rawal
Dr. Satrughna Panigrahi

Shree Somnath Sanskrit University - Veraval - Gujarat

Scanned by CamScanner

११ संस्कृतसाहित्ये पित्रोः गौरवम् १२१-१२५

डॉ. डायालाल एम. मोकरिया

१२ ज्यौतिषशास्त्रे नवविधकालमानविचार: १२६-१३३

डॉ. रमेशचन्द्रबाबूलालशुक्लः

१३ मन्त्रार्थविचार: १३४-१४१

डॉ. शत्रुघ्नपाणिग्राही

१४ व्याप्तिस्वरूपविचार: १४२-१५२

डॉ. बी. उमा महेश्वरी

१५ भावविकारसन्दर्भे भावपदार्था: १५३-१६१

डॉ. दीपेश: विनोद: कतिरा

१६ भारतीयदर्शनेषु पाठसमालोचनपद्धति: १६२-१७८

डॉ. जानकीशरणः आचार्यः

१७ अनन्योक्तेरन्योक्तेरीषदास्वाद: १७९-१८९

डॉ. अमृतलालः भोगायता

१८ डॉ. गोस्वामी बलभद्रप्रसाद शास्त्री कृत "इन्दिराजीवनम्" शतककाव्य का शास्त्रीय अध्ययन १९०-२०१

डॉ. कार्तिकः पण्ड्या

१९ Copyrights in India: An Introduction २०२-२०८

Ravindra Suryakant Kale

Scanned by CamScanner

भावविकारसन्दर्भे भावपदार्थः

डॉ. दीपेशः कतिरा
सहायकाचार्यः (व्याकरणम्),
श्रीसोमनाथसंस्कृतयुनिवर्सिटी, वेरावलम्

सारः -

वार्ष्यायणिना आचार्येण 'जायते', 'अस्ति', 'विपरिणमते' इत्यादयः षड् भावविकाराः प्रोक्ताः। त इमे भावविकाराः क्रियाविकारा वा द्रव्यविकारा वा इति जिज्ञासा उदेति। निरुक्तस्य विभिन्नासु टीकासु एतद्विषये यानि मतानि उपस्थापितानि तेषु समन्वयचिकीर्षया भावपदार्थबुभुत्सया चैव प्रकृतेऽध्ययने प्रवृत्तिः।

मुख्यशब्दाः - भावः, षड् भावविकाराः, यास्कः, दुर्गाचार्यः, वाक्यपदीयम्

१. बिषयप्रवेशः -

यास्कप्रणीते निरुक्ते वार्ष्यायणेराचार्यस्य मतं चर्चितं, "षड् भावविकारा भवन्तीति वार्ष्यायणिर्जायतेऽस्ति विपरिणमते वर्धतेऽपक्षीयते विनश्यतीति" (दृश्यतां भड्कम्कर १९८५: ४४)। वाक्यपदीयेऽपि उक्तम्, "जन्मादयो विकाराः षड् भावभेदस्य योनय" इति (दृश्यतां शुक्ल १९८४: १)। अन्यत्रापि वाक्यपदीये भावविकाराणामुल्लेखो दृश्यते[1]। अतिप्राचीनस्य वार्ष्यायणेराचार्यस्य भावविकारसम्बद्धं मतमिदं भारतीयदर्शनपरम्परायां सुविरूढं वर्तते। अत्र 'भाव'-पदार्थजिज्ञासा जायते।

२. भावशब्दस्य व्युत्पत्तिः -

भू - सत्तायाम् इत्यस्मात् धातोः घञ्-प्रत्यये कृते भावशब्दो निष्पन्नो भवति। सोऽयं घञ्-प्रत्ययो 'भावे' (अष्टाध्यायी ३.३.१८) इत्यनेन सूत्रेण

Scanned by CamScanner